

Liberaal en groen: twee geloven op een kussen?

door Marcel Wissenburg

Met het economisch herstel keert ook het politieke draagvlak voor milieubeleid terug – getuige het regeerakkoord, waarin met name klimaatbeleid ruim plaats is toebedeeld. Het morele draagvlak was er altijd, milieu bleef belangrijk, maar het was (zeker in liberale kringen) even iets minder dringend dan het dagelijks brood.

Nu is de verhouding tussen liberale politiek en milieupolitiek nooit de makkelijkste geweest. Liberale politiek staat voor vrijheid, inclusief vrijheid van levensstijl en daarmee de vrijheid om te consumeren, ze staat voor productontwikkeling en verdeling via de democratie van de markt, en ze begrijpt het milieu in de eerste plaats als een verzameling schaarse hulpbronnen (en in de tweede plaats als een verzameling nog onontdekte

hulpbronnen). Milieupolitiek, of ze nu door links of rechts wordt gepropageerd, wordt toch vooral geassocieerd met, en verwoord in termen van, eindigheid, matigheid, spaarzaamheid: minder, minder, minder. Waar de doorsnee *environmental justice warrior* oplossingen aan de vraagzijde zoekt in besparen en consuminderen, denkt de liberaal eerder aan de aanbodzijde: nieuwe wetenschap, nieuwe en slimme technologieën, nieuwe en efficiënter gebruikte hulpbronnen.

En toch zijn het uitgerekend twee liberalen geweest, Winsemius en Nijpels, die het Nederlandse milieubeleid wereldwijd beroemd en in wetenschappelijke kringen tot rolmodel maakten. Een liberale milieupolitiek is dus geen contradictio in terminis – het is gewoon iets anders (en vooral iets meer) dan schraperig rentmeesterschap. Maar het glorieperk van het groene liberalisme ligt

inmiddels wel een kwart eeuw en een wereldwijde crisis achter ons. De politieke wereld is veranderd, en de milieuproblemen zijn (ingrijpend) veranderd – een moment van reflectie op de uitgangspunten van liberale milieupolitiek is gepast.

Oude waarden en gedachten

‘Het milieu’ werd in de jaren 1960 een maatschappelijk en vervolgens politiek issue dankzij boeken als Rachel Carlsons *Silent Spring* (1962, over de gevaren van DDT) en Paul en Anna Ehrlichs *The Population Bomb* (1968, over de bevolkingsexplosie). Al direct tekenden zich twee filosofische scholen af (cf. Dobson 2007), die tot de dag van vandaag herkenbaar zijn in alle milieupolitiek: *ecologism* (*‘dark green’*) waarin de natuur wordt begrepen als een in zichzelf waardevol ecologisch systeem waarvan de mens deel uitmaakt en afhankelijk is, en *environmentalism* (*‘light green’*) waarin een scherp onderscheid wordt gemaakt tussen de mens als gebruiker en de leefomgeving (milieu, environment) als verzamelde hulpbronnen.

Beide scholen verschillen zowel in hun ontologie (‘hoe zit het’) als ethiek (‘wat heeft waarde’). De ecologist denkt in termen van een biologisch systeem dat uit zichzelf naar evenwicht of harmonie ‘streeft’, een term die welhaast een bewustzijn, iets ‘wezenlijks’, achter het systeem suggereert. De vroege ecologisten flirtten graag met de zogeheten Gaia-hypothese: Gaia (de Oermoeder) zal bedreigingen van haar gezondheid als infecties benaderen en het virus proberen

uit te roeien. Tegenwoordig is die harmoniegedachte vervangen door het dynamischer begrip *resilience* (Thiele 2016), veerkracht, dat met adaptatie en evolutie verenigbaar is. De ethische kant van het ecologisme heet ecocentrisme: voor de ecologist heeft ‘de natuur’ een waarde die onafhankelijk is van de betekenis of gebruikswaarde die ze voor ons mensen heeft – vaak aangeduid als intrinsieke waarde.

Voor de milieudenker daarentegen kunnen mensen en omgeving onderscheiden en zelfs gescheiden worden; de mens is niet van één bepaald ecosysteem afhankelijk, noch per se van een ‘natuurlijk’ ontstaan en opererend systeem, zelfs niet van enige specifiek aardse ecologie. De leefomgeving kan wetenschappelijk verantwoord gestuurd, aangepast, herontworpen worden – met mate. Het zal duidelijk zijn dat de milieudenker aan het milieu eindeloos veel vormen van waarde kan toekennen (van *down to earth* levensmiddelen tot esthetische extase) – behalve intrinsieke waarde. Vaak wordt de ethiek van de milieudenker gekarakteriseerd als antropocentrisch (= de belangen van de mens centraal) maar er zijn ook zoöcentristen (voor wie alle dieren tellen) en pathocentristen (voor wie alle wezens met gevoel tellen).

Het is verleidelijk te geloven dat groene partijen en organisaties ecologisch denken – verleidelijk maar vrijwel altijd onjuist. Om het Nederlands politiek spectrum als illustratie te gebruiken: geen partij van VVD tot GroenLinks, en geen beweging van

Greenpeace tot Natuurmonumenten verwerpt principieel het milieudenken. Tegelijk schrikt vermoedelijk zelfs de meest keiharde fan van de volledige onderwerping van de natuur aan de mens terug van de ultieme (en nauwelijks nog hypothetische) consequenties van milieudenken: een wereld waarin alle bomen worden vervangen door plastic imitaties die net iets efficiënter zijn in het omzetten van CO₂ in O₂ gaat intuïtief toch te ver (Wissenburg 2005). Partijen en organisaties onderscheiden zich als meer of minder environmentalist en door, in vergelijking met andere maatschappelijke kwesties, meer of minder prioriteit aan individuele milieuproblemen te geven – ze verschillen onderling meer dan dat ze principieel tegengesteld zijn. Wie een echte orthodoxe ecologische beweging zoekt, kan mogelijk alleen bij de minikosmos van GroenFront! (Earth First!) terecht.

Hoewel er een hele school liberale en liberarische filosofen is die betoogt dat strikt ecocentrisme en ecologisme als persoonlijke levenshouding perfect verenigbaar zijn met een liberale politieke overtuiging (zie bv. Scriven 1997), is ook duidelijk dat een ecologisch politiek systeem, zich beroepend op die mysterieuze ‘intrinsieke waarde’ van de natuur, even liberaal is als een theocratie. Als we ecologisme als een geloofsovertuiging of een ‘ietsisme’ moeten kwalificeren, dan verdient Gaia door liberalen als elke godheid (van Jahweh tot Vliegend Spaghettimonster) behandeld te worden – als irrelevant voor de publieke zaak.

Duurzaamheid en wetenschap

Het beroemde rapport *Grenzen aan de Groei* van de Club van Rome uit 1972 (Meadows et al. 1972) transformeerde het milieudebat. Vanaf dat moment ging het in de eerste plaats om de eindige, niet of slechts traag hernieuwbare hulpbronnen van een eindige aarde; alle milieuproblemen van afnemende biodiversiteit via eutrofïering tot klimaatverandering worden sindsdien ‘vertaald’ tot ze kunnen worden begrepen als een in essentie economische (in de oerbetekenis van huishoudelijke) kwestie: het beheer en de eerlijke verdeling van deze eindige hulpbronnen.

Als technische en politieke leidraad voor de aanpak van deze beheerskwestie werd al snel het begrip duurzaamheid (sustainability, Nachhaligkeit) geïntroduceerd. Wereldberoemd is inmiddels de omschrijving van duurzame groei uit het zogeheten Brundtland-rapport (*World Commission on Environment and Development* 1987): groei die voorziet in de behoeften aan hulpbronnen van de huidige generatie zonder het vermogen van toekomstige generaties te compromitteren om in hun eigen behoeften te voorzien.

De Brundtland definitie is niet onomstreden, en de kritiek heeft in een woud van meer dan 200 alternatieve omschrijvingen van duurzaamheid geresulteerd. Brundtland spreekt (bijvoorbeeld) over behoeften (Engels: *needs*), wat suggereert dat iemand ergens vastlegt wat als behoefte en wat als luxe geldt; ze spreekt over hulpbronnen, wat een wel erg materialistische waardering van de natuur

suggereert; ze lijkt te veronderstellen dat hulpbronnen gemeenschappelijk bezit zijn en planmatig toegewezen kunnen worden; voor dieren is in deze definitie geen plaats anders dan als hulpbron (=als plofkip); het lijkt of alle (eindige) hulpbronnen met alle (oneindig vele) toekomstige generaties gelijk gedeeld moeten worden, en 1 gedeeld door oneindig is praktisch 0 – enzovoort.

Liberaal georiënteerde milieufilosofen proberen deze mogelijke valkuilen zoveel mogelijk te vermijden door wat ruimere definities van duurzaamheid te gebruiken. Centraal staan daarin de zorg voor toekomstige generaties, de vrijheid een leven naar eigen inzicht te leiden voor zover dat verenigbaar is met een gelijke vrijheid voor andere generatiegenoten, en de verplichting volgende generaties (ruime versie) eenzelfde vrijheid te garanderen of (strikte versie) een minimum aan vrijheid te garanderen, voldoende voor een menswaardig bestaan.

“... geen partij van VVD tot Groen-Links, en geen beweging van Greenpeace tot Natuurmonumenten verwerpt principieel het milieudenken ...”

De Brundtland definitie mag gaten vertonen, daarom omstreden zijn en concurrentie hebben van alternatieve concepties van duurzaamheid – dat doet echter niets af aan de praktische waarde van het idee duurzaamheid op zich. We ontwikkelen en verbeteren concepties nu eenmaal in de loop der tijd,

door *trial and error* wijzer wordend. De meter is ook allang niet meer een metalen staaf, een tien miljoenste van de afstand van de Noordpool tot de evenaar, of een functie van de golflengte van krypton.

Debat over maatstaven zegt niets over de waarde van een idee op zich: dit geldt ook voor twee andere centrale concepten in de milieupolitiek, de *ecologische voetafdruk* (waarvan minstens zes verschillende versies bestaan, zie bijvoorbeeld de site footprint-network.org) en de indicatoren voor *klimaatverandering* die de Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) gebruikt. Dat de wetenschap twist over (niet ‘de juiste’, want zo iets bestaat niet in de wetenschap, maar) betere en alternatieve maten voor duurzaamheid, milieubeslag of klimaatverandering lijkt politici er soms toe aan te zetten die concepten zelf als omstreden, ‘dus’ onbewezen en ‘dus’ onjuist af te wijzen – zoals bijvoorbeeld Vaclav Klaus’ *Blauwe planeet (Niet groen)* uit 2010 suggereert. Om de onder liberalen terecht populaire wetenschapsfilosoof Karl Popper (1957/2002, 1984/1945) nog maar eens in te zetten: een rationele houding jegens onzekerheid over maatstaven is niet ‘niets doen’ maar vragen met welke maatstaven het best vorm kan worden gegeven aan een beleid dat het risico op desastreuze consequenties aanvaardbaar terugdringt.¹

De vraag die ik nog onbeantwoord heb gelaten is *waarom* duurzaamheid dan wel zo’n waardevol begrip is – en het antwoord daarop is eigenlijk simpel: toekomstige generaties

(cf. Thiele 2016). Dat de aarde eindig is, is op zich geen reden ook maar een moment te aarzelen bij het oppeuzelen van de planeet. Eindig of niet, de aarde is groot en rijk genoeg om het leven van elk nu bestaand individu tot zijn of haar laatste dag met één groot feest van lust, vraatzucht en vernielzucht te kunnen vullen. En de laatste doet het licht uit. Persoonlijke voorkeuren voor een leven van spaarzaamheid en matigheid zijn geen moreel sluitende gronden anderen tot zo'n bescheiden leven te dwingen. De enige legitieme grond, in elk geval voor liberalen, om grenzen aan de consumptie te stellen moet voortkomen uit John Stuart Mills *harm principle*: wees vrij om te doen wat je wilt zolang je anderen geen fysieke schade toebrengt. En dat (schade toebrengen) is precies wat er gebeurt wanneer onze generaties het leven voor degenen die na ons komen en die zich daar nu niet tegen kunnen verzetten, onleefbaar maken. Ook hier geldt weer dat de precieze omschrijving van de aard en omvang van onze verplichtingen aan toekomstige generaties een kwestie van filosofisch debat is (zie bv. Wissenburg 2010) – maar dat doet niets af aan het gegeven dat wie om toekomstige generaties geeft, wie ze creëert, of wie ze wil creëren, ook om duurzaamheid moet geven.

Alternatieven voor duurzaamheid als 'leidend beginsel' voor milieupolitiek zijn er eigenlijk niet. Wat als alternatieven wordt gepresenteerd is namelijk in zekere zin enkel 'duurzaamheid-plus': duurzaamheid met iets extra's. Het in Christelijke kringen populaire rentmeesterschap maakt duurzaamheid een

plicht jegens, uiteindelijk, God, maar geeft geen concreter richtlijnen, geen blauwdruk, aan de rentmeester. In het ecologisme is 'ecologische duurzaamheid' de standaard (cf. Dobson 1998): duurzaamheid die zowel de belangen van mens en maatschappij als de eindige veerkracht van het ecosysteem respecteert. Rentmeesterschap voert, net als intelligent design in de evolutie en creationisme in de kosmologie, een wetenschappelijk gezien overbodige entiteit toe. *Nous n'avons pas besoin de cette hypothèse*. Ecologisme beoogt misschien nog een wetenschappelijk toetsbare dimensie toe te voegen – maar haalt daarmee weer wel de quasi-religieuze intrinsieke waarde van de natuur aan boord.

Klimaatverandering en het Antropoceen

Bijna een eeuw geleden werd voor het eerst gewaarschuwd voor de (toen nog theoretische) effecten van de door industrialisering exponentieel toegenomen uitstoot van wat nu heet broeikasgassen op het klimaat (*Washington Post* 1922). Inmiddels is er geen ontkomen (of ontkennen) meer aan.

De welbekende vijfjaarlijkse IPCC rapporten over klimaatverandering² worden in de loop der tijd niet vrolijker, wel preciezer en beter onderbouwd, enerzijds door te leren van kritiek (*trial and error*), anderzijds door cumulatieve en uitwisseling van kennis. Uit de samenwerking tussen de verschillende (natuur) wetenschappelijke disciplines die zich met de oorzaken en gevolgen van klimatologische

fluctuaties bezighouden (en die onder meer onder de VN-paraplu van IPCC bijeenkomen) is inmiddels de transdisciplinaire *earth science* ontstaan, de studie van *earth system*, de aarde als één geologisch, klimatologisch, chemisch, fysisch en biologisch geheel (Lenton 2016, Hamilton 2017).

Van een groep wetenschappers die aan de oorsprong van klimaatonderzoek, IPCC en *earth science* staat, waaronder de bekendste de Nederlandse Nobelprijswinnaar Paul Crutzen is, stamt ook het nieuwste *key concept* in klimaatonderzoek: het Antropoceen, vernoemd naar de *antropos*, de mens. Het Antropoceen wordt gepresenteerd als een geologisch tijdperk zoals elk ander (Mioceen, Pleistoceen, Holoceen, etc.), steeds beginnend met een geologisch aantoonbare breuk in klimaat en ecosysteem – met één verschil: de jongste breuk³ wordt in verband gebracht met menselijke activiteit. Er zijn ten minste drie *narratives* van het Antropoceen: een waarin de breuk samenhangt met de overgang van jagen en verzamelen naar landbouw, een waarin de industriële revolutie (vanaf circa 1750) de breuk vormt, en een waarin het Antropoceen begint met Hiroshima – de scherpe lijn die de radioactieve fall-out sinds 1945 in het bodemarchief heeft achtergelaten is natuurlijk wel heel sprekend.

Het klimaat verandert en de vraag van onze tijd is wat we daaraan kunnen doen. De simpelste oplossing is natuurlijk: afremmen van de productie van broeikasgassen door

ontmoediging oftewel (nog simpeler gezegd) 'de vervuiler betaalt' – niet voor niets een van de acht beginselen van Liberaal Groen binnen de VVD.

Helaas is dit misschien té simpel – om minstens vijf redenen. Ten eerste: bij klimaatverandering is nog steeds onduidelijk in hoeverre 'de mens' verantwoordelijk is; autonome chemische en biologische processen (om van de zon zelf niet eens te spreken) dragen ook bij aan opwarming. Voor zover de mens verantwoordelijkheid draagt is, ten tweede, onduidelijk welke actoren verantwoordelijkheid dragen precies waarvoor – moeten we de grote vervuilers VS en China aankijken of ook Liechtenstein of Gambia, wier bijdragen precies genoeg kunnen zijn om het 'tipping point' van onomkeerbare opwarming te bereiken? Onduidelijk (want moreel en politiek uiterst omstreden) is, ten derde, of actoren met de kennis van nu iets te verwijten valt voor hun vroeger handelen, en zelfs als men beter had kunnen weten (zie de *Washington Post* van 1922) – hadden pakweg China en India überhaupt een keuze? Hadden en hebben zij niet een morele plicht het welzijn van de huidige generaties voor toekomstige te laten gaan? Punt vier: wie is hier nu *precies* de vervuiler? De producent, de consument, de burger, de overheid – allen 'laten ze het gebeuren'. En ten slotte: de vervuiler betaalt niet automatisch (om dat te garanderen moet de overheid om de hoek komen kijken) en de respons op belasten of beboeten is niet noodzakelijk minder vervuilen - elders of anders vervuilen, of de kosten doorschuiven,

zijn even rationele antwoorden.

Er is, kortom, meer beleid nodig dan prijs-beleid alleen: *sticks and carrots*, emissiesystemen, besparende technologieën, duurzame energie etc. IPCC-rapporten bestaan niet voor niets uit drie delen: een beschrijving van de natuurwetenschappelijke data, een van de verwachte sociaal-economische effecten, en een vol aanbevelingen voor ‘mitigatie en adaptatie’, ofwel remmen en aanpassen. Helaas – zowel de puur ‘technologische’ oplossingen (van herbebossing en duurzame energie tot science-fictionachtige vormen van *geo-engineering*) als de sociaal-economische (emissierechten, terugdringen bevolkingsgroei, internationale coöperatie) aanbevelingen van IPCC zijn lang niet altijd realistisch (Wissenburg 2018). Onder de auteurs van de ‘derde delen’ heerst soms grenzeloos optimisme over de haalbaarheid en wenselijkheid van de bestrijding van opwarming – terwijl lang niet elk land en lang niet elke groep daar belang bij heeft (denk aan de onmetelijke hoeveelheden grondstoffen die beschikbaar komen nu de polen smelten en de permafrost verdwijnt), en terwijl klimaatbeleid ook zeker niet per definitie goedkoper is dan een klimaatoorlog (Lee 2009).

Het meest verontrustend (en hier waar-schuwt Klaus (2010) terecht) zijn misschien nog wel de beleidsadviezen van de oude garde van klimaatwetenschappers rond Crutzen – waar global governance (op zich al een schrikbeeld voor een Popperiaan) vaak gelijkgesteld wordt met regering door experts,

en dan liefst vooral natuurwetenschappers. In dergelijke adviezen komen termen als democratie, diversiteit, rechten of vrijheid niet voor. Liberale milieupolitiek ontbeert echter tot op heden een creatief antwoord op dergelijke pleidooien voor het wereldwijd ondergeschikt maken van alle sociaaleconomisch beleid aan klimaatbeleid, pleidooien die in verwaterde vorm zelfs doorklinken in de politieke aanbevelingen van IPCC.

Nieuwe elan

Trial and error: uit de onvolkomenheden en onwenselijkheden van de boven besproken strategieën valt het nodige te leren over een eigentijds liberaal milieubeleid. Wat liberalen zeker niet kunnen en zullen willen is technocratie op globale schaal, omdat elke vorm van ‘utopian engineering’ tot spectaculair mislukken gedoemd is, omdat het politiek naïef is te geloven in een ondubbelzinnig globaal gemeenschappelijk klimaatbelang, en omdat het de mogelijkheid het leven naar eigen inzicht vorm te geven (vrijheid én democratie) opoffert aan blinde voortplantingsdrift (de nog niet bestaande toekomstige generaties). Maar struisvogelpolitiek is even kansloos – ‘duurzaamheid in één land’, om op een slogan van Stalin te variëren, is gewoon empirisch onmogelijk.

Klimaatbeleid vereist hoe dan ook internationale samenwerking en kan, spijtig genoeg, niet anders dan leiden tot lokale interventie, tot overheden die regels opleggen en handhaven. Het midden tussen beide uitersten zouden we kunnen omschrijven als ‘zacht

republicanisme van staten’: een internationale gemeenschap waaraan naties actief deelnemen, internationale organisaties die door checks en balances en machtscheiding van autocratisch optreden weerhouden worden, en ten grondslag hieraan het moderne liberale begrip van soevereiniteit als een plicht de eigen burgers te beschermen, niet een recht ze onvoorwaardelijk te overheersen (Wissenburg 2018).

Het milieu staat net zo min ‘ten dienste aan’ de gemeenschap als de economie (een klassieke communistische assumptie) – beide *zijn* aspecten van de gemeenschap. Liberaal economisch beleid is nooit, noch was het ooit, laissez-faire – het is het weloverwogen vormen en in stand houden van een huishouding die flexibel en autonoom functioneert, en ‘empowering’ uitwerkt. Liberaal milieubeleid streeft diezelfde doelen na: geen laissez-faire kortzichtige uitbuiting van het milieu, maar ook geen onderschikking van de mens aan de natuur, en evenmin megalomane utopische planning – in plaats daarvan verantwoordelijkheid nemen voor het verstandig dus voorzichtig ontwerpen van onze per definitie kunstmatige leefomgeving. Om het concreter te zeggen: zoals voor alle beleid ooit financiële haalbaarheid als eis is gesteld, zo zou duurzaamheid dat ook moeten zijn.

Desondanks is duurzaamheid niet enig zaligmakend. Op sommige terreinen (met name energie) is duurzaamheid, in de zin van een minimaal beslag op niet-vernieuwbare hulpbronnen tegen een acceptabele prijs,

mogelijk – maar dat geldt zeker niet voor ons hele milieubeslag. We leven enerzijds uiteindelijk echt op een eindige aarde, terwijl het anderzijds volstrekt absurd is te verwachten dat Westerse en Noordelijke samenlevingen bereid kunnen worden gevonden, bij de huidige stand der technologie, binnen een of twee generaties hun ecologische voetafdruk (en consumptie, welvaart en welzijn) terug te brengen tot dat van de gemiddelde burger van Sierra Leone⁴, of de bevolking met twintig tot vijftig procent te doen krimpen. En het is minstens zo absurd (om niet te zeggen immoreel) te verwachten dat niet-Westerse landen de droom willen opgeven hun burgers ooit een meer dan minimaal levenswaardig bestaan te bieden.

“... Het milieu staat net zo min ‘ten dienste aan’ de gemeenschap als de economie (een klassieke communistische assumptie) – beide zijn aspecten van de gemeenschap ...”

Zoals de onorthodoxe Zweedse politiek theoreticus Rasmus Karlsson (2017) recent betoogde, is het Antropoceen alleen te overleven door meer en anders te kiezen dan voor consuminderen, duurzaamheid en zuinigheid; het lukt alleen door te investeren in schone alternatieven die behoud van en zelfs *groei* in welvaart en welzijn mogelijk maken. In zijn woorden: ‘...rather than demonizing the use of fossil fuel or provoking cultural wars through draconic carbon taxation, it seems more productive to ensure that clean energy become absolutely cheaper and abun-

dant for everyone through public innovation' (Karlsson 2017: 242).

Dit alles sluit naadloos aan op liberale ideeën over een slimme mix van markt, ondernemen en (vanuit een overheid) sturen, straffen en belonen, en op radicale innovatie als de motor van economische ontwikkeling. Maar Karlsson pleit ook voor juist grotere onafhankelijkheid van het wetenschappelijk onderzoek van kortzichtige maatschappelijke belangen en bevestigingen – nogal een breuk met bizarre constructies als onze Wetenschapsagenda. Karlsson wijst verder op de noodzaak serieus te investeren in ruimtevaart en exploitatie van de ruimte, nu dit betaalbaar en commercieel interessant begint te worden. In de ruimte liggen de grenzen aan de groei heel wat verder weg.

Rest nog een laatste heilig huisje om te slopen: de kinderswens. De roep om duurzaamheid komt voort uit de zorg voor toekomstige generaties. Het realiseren van duurzaamheid betekent echter, ten minste deels, het belasten van burgers die geen nageslacht (wensen te) verwekken ten gunste van burgers die dat wel doen (Wissenburg 2010). Vanuit liberaal perspectief is het wenselijk dat voortplanting een vrije keuze is, niet gehinderd door biologische en medische obstakels maar evenmin door politieke, economische, sociale of culturele pressie. De verantwoordelijkheid voor die keuze, maar ook voor de consequenties ervan, hoort dus bij de ouders te liggen – vrij naar een bekende slogan: de voortplanter betaalt. Om de keuze voor

voortplanting een werkelijk vrije keuze te maken zijn ten minste twee dingen nodig. Ten eerste moet overheidsbeleid niet eenzijdig lasten verschuiven naar derden, en vrij zijn van vormen van 'nudging' die verleiden tot voortplanting.⁵ Ten tweede is een cultuuromslag nodig, te vergelijken met de bevrijdende seksuele revolutie van de laatste veertig jaar, die voortplanting een weloverwogen besluit maakt in plaats van een keuze uit traditie of gemak – 'het hoort erbij', 'het is waarvoor we op de wereld zijn', 'het maakt ons compleet', 'het vult een leegte die Netflix niet langer opvult'.

Conclusie

Een nieuw kabinet met twee liberale partijen, een regeerakkoord met een forse paragraaf 'Nederland wordt duurzaam', een overheid die zich voorneemt leiding te geven aan de energietransitie, het halen van alle klimaatdoelen, de 'vergroening' van de economie en het inspireren van duurzaamheid in (vooral) de energiesector – is er überhaupt nog reflectie op onze milieuplannen nodig? Is het niet tijd gewoon de handen uit de mouwen te steken en aan de slag te gaan?

Politici en beleidsmakers willen dingen gedaan krijgen. Gegeven een doel waarover een consensus is geformuleerd, gaat het hun erom dat doel zo efficiënt en effectief mogelijk te realiseren – de socioloog Max Weber doopte dat doelrationaliteit. Alleen al daarom zijn ze vrijwel nooit gelukkig met wetenschappelijke inbreng: nieuw onderzoek brengt vrijwel altijd twijfel en onzekerheid

over zeker veronderstelde feiten en robuust geachte maten en instrumenten. Met dit artikel heb ik geprobeerd te laten zien dat er nog fundamenteeler, irriteranter, pijnlijker vragen gesteld moeten worden, vragen vanuit de waarde- of reflexieve rationaliteit: vragen naar de wenselijkheid van de ultieme beleidsdoelen. Als er één ding is dat groen liberalisme onderscheidend kan maken, dan is het wel dat haar doelen in vrijheid en verantwoordelijkheid worden doordacht en niet tot totem of taboe worden verheven.

Prof.dr. M.L.J. Wissenburg is hoofdredacteur van Liberale Reflecties en hoogleraar Politieke Theorie aan de Radboud Universiteit te Nijmegen.

Literatuurlijst

- Anthropocene, *Info*, URL: <http://www.anthropocene.info>, geraadpleegd op 27 december 2017.
- Carlson, R., *Silent Spring*, Boston, 2002.
- Dobson, A., *Justice and the Environment: Conceptions of Environmental Sustainability and Theories of Distributive Justice*, Oxford, 1998.
- Dobson, A., *Green Political Thought*, London, 2007.
- Ecomodernist, *Manifesto*, URL: <http://www.ecomodernism.org/manifesto-english/>, geraadpleegd op 1 januari 2018.
- Ehrlich, P., *The Population Bomb*, New York, 1986.

• Footprint Network, *Interactive map of ecological footprints for 2016*, URL: https://www.footprintnetwork.org/content/documents/ecological_footprint_nations/, geraadpleegd op 1 januari 2018.

• Hamilton, C., *Defiant Earth. The Fate of Humans in the Anthropocene*, Cambridge, 2017.

• Karlsson, R., 'Expanding Opportunity in the Anthropocene', *Ethics, Politics & Environment* 2017, 20 vol., pp. 240-242.

• Klaus, V., *Blauwe planeet (Niet groen)*, Soesterberg, 2010.

• Lee, J.R., *Climate Change and Armed Conflict: Hot and Cold Wars*, London, 2009.

• Lenton, T., *Earth System Science. A Very Short Introduction*, Oxford, 2016.

• Meadows, D. et al., *Grenzen aan de Groei*, Amsterdam, 2008.

• Popper, K.R., *The Open Society and Its Enemies*, Volume I: Plato, London, 1984.

• Popper, K.R., *The Poverty of Historicism*, London, 2002.

• Scriven, T., *Wrongness, Wisdom and Wilderness: Towards a Libertarian Theory of Ethics and the Environment*, Albany, 1997.

• Thaler, R., Sunstein, C., *Nudge: Improving Decisions about Health, Wealth, and Happiness*, London, 2008.

- Thiele, L.P., *Sustainability*, Cambridge, 2016.
- ‘Arctic Ocean getting warm; seals vanish and icebergs melt’, *Washington Post*, 2 November 1922, URL: <https://www.snopes.com/politics/science/globalwarming1922.asp>, geraadpleegd op 27 december 2017.
- Wissenburg, M.L.J., *Mens, natuur en onderwerping. Een humanistisch perspectief op de intrinsieke waarde van de natuur. Inaugurale rede*, Wageningen, 2005.
- Wissenburg, M.L.J., ‘Parenting and Intergenerational Justice: Why Collective Obligations Towards Future Generations Take Second Place To Individual Responsibility’, *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 2010, 24, pp. 557-573.
- Wissenburg, M.L.J., ‘The Anthropocene and the Republic’, paper voor de ECPR Joint Sessions of Workshops, Nicosia, 2018.
- World Commission on Environment and Development, *Our Common Future*, Oxford, 1987.

1. Een Popperiaanse formulering van het zogeheten voorzorgsbeginsel (precautionary principle); vgl. Popper 1984/1945 p. 158n2.

2. De term ‘climate change’ werd geïntroduceerd als alternatief voor het veel verontrustender (en gekleurd) klinkende ‘global warming’. Inmiddels spreken geëngageerde klimaatwetenschappers overigens ook over ‘global weirding’ omdat klimaatverandering niet alleen als opwarming verschijnt maar ook andere, extreme vormen aanneemt.

3. Gekenmerkt door o.a. scherpe en exponentieel toe-

nemende opwarming en de zogeheten Sixth Extinction, de zesde episode van massaal uitsterven van diersoorten. Voor nogal suggestieve illustraties, zie de tabellen waarmee de advocaten van het idee van een Antropoceen het verband leggen tussen menselijke activiteit en klimaatverandering: <http://www.anthropocene.info/great-acceleration.php>.

4. Sierra Leone, Mali, Somalië, Botswana, Laos en Honduras vertoonden in 2016 een ‘ecological deficit’ van 0,0-0,1%. Oekraïne deed het met een overschot van 0,7% overigens ook verrassend goed.

5. De term ‘nudging’ (zachtjes duwen) staat centraal in het werk van Nobelprijswinnaar economie Richard Thaler en politiek theoreticus Cass Sunstein (2008): zij betogen dat het legitiem is burgers indirect te duwen in de richting van de verstandige keuzes die ze ‘onder de juiste omstandigheden’ zelf ook zouden willen maken. Een lift achter een trappartij bouwen stimuleert gezond gedrag zonder de omweg van debat en reflectie – ergo ook zonder de burger een kans te geven zelf te bepalen wat ‘verstandig’ of ‘gezond’ is.

Lokaal liberaal klimaatbeleid

door Paul Picauly

Onze aarde warmt langzaam op. Eén van de belangrijkste oorzaken is menselijk handelen (Compendium voor de leefomgeving 2009). Door fossiele brandstoffen te gebruiken om in onze energiebehoefte te voorzien, stoten we grote hoeveelheden broeikasgassen uit die vervolgens warmte vasthouden in onze atmosfeer. De uitstoot van het broeikasgas CO₂ is daarbij de afgelopen jaren dusdanig toegenomen – van vijftien gigaton in 1970 naar 49,3 gigaton in 2016 (KNMI 2017; Planbureau voor de leefomgeving 2017) – dat ons klimaat verandert en de leefbaarheid in het geding raakt. De zeespiegel stijgt, grondstoffen worden schaarser en we hebben te maken met grilligere weersomstandigheden zoals stortbuien en langdurige neerslag (Ministerie van Infrastructuur en Milieu & Ministerie van Economische Zaken 2017).

Dat menselijk handelen oorzaak is van klimaatveranderingen biedt het perspectief dat we hier als mensen ook oplossingen tegenover kunnen zetten. Omdat het echter om een mondiaal probleem gaat (Olivier et al. 2016) is dit nog niet zo eenvoudig; er is niet altijd een eenduidige probleemeigenaar, alleen als Nederland kun je de problemen niet oplossen en in het afpellen van het vraagstuk ontstaat al snel dissensus over oorzaken en te treffen maatregelen. Klimaatverandering is wat zo mooi heet een *wicked problem* (Korsten 2016) ofwel een ‘veelkoppig monster’.

Klimaat lijkt daarmee in eerste instantie een vraagstuk dat moet worden opgepakt op rijksniveau in afstemming met andere landen en dat veraf staat van de lokale, gemeentelijke politiek. Toch is dit een te eenvoudige gedachte. Fossiele brandstoffen gebruiken om te voorzien in de energiebehoefte is iets

dat we ook thuis doen in de gemeente, zodra we de kachel of douche aanzetten. In de gemeente ervaren we ook meteen de gevolgen van klimaatverandering: meer stortbuien leiden ertoe dat straten blank komen te staan en kelders onderlopen omdat de riolering de hoeveelheid water niet meer kan afvoeren, meer hitte leidt ertoe dat de luchtkwaliteit afneemt (Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu 2014). Klimaat is dus net zo goed een lokaal vraagstuk.

Het is dan ook logisch, of zelfs noodzakelijk, om het mondiale klimaatvraagstuk te vertalen naar lokaal klimaatbeleid en hier actief op te sturen. Er ligt niet alleen verantwoordelijkheid bij het rijk, maar ook bij decentrale overheden. Om dit te onderbouwen zal ik het klimaatvraagstuk spiegelen aan de rol die gemeenten hebben binnen ons staatsbestel en een aantal beleidskeuzes noemen die decentrale overheden al hebben gemaakt op het thema. In de afsluiting ga ik in op de aanknopingspunten die het liberalisme biedt om actief aan de slag te gaan met lokaal klimaatbeleid.

Het staatsbestel biedt ruimte

In Nederland hebben we drie territoriale overheden, rijk, provincies en gemeenten, met daarboven nog de Europese Unie. Iedere overheid kent zijn eigen instrumentaria en uitvoeringsapparaat om invulling te geven aan beleid.

Welke territoriale overheid verantwoordelijkheid draagt voor het klimaatbeleid, zou

volgens het huidige VVD-standpunt eenvoudig vast te stellen moeten zijn: ‘Iedere laag heeft haar eigen taken. Overheidslagen moeten zich niet met elkaars taken bemoeien: je gaat erover of je gaat er niet over’ (VVD 2017). Een gemeente of provincie zou zich vanuit deze gedachte niet moeten bemoeien met klimaatbeleid dat wordt uitgevoerd door het ministerie van Economische Zaken en Klimaat, zoals het verminderen van de uitstoot van broeikasgassen (Ministerie van Economische Zaken en Klimaat 2018). Dit standpunt is echter veel te rechtlijnig en de gesuggereerde strikte scheiding van overheidslagen (territoriale overheden) is een versimpelde benadering van de inrichting van ons staatsbestel.

Waar de grenzen liggen tussen de verschillende territoriale overheden en daarmee in zekere zin een antwoord op de vraag ‘wie wat oppakt’, is in de basis vastgelegd in de Grondwet vanuit het principe van de ‘gedecentraliseerde eenheidsstaat’. De gedecentraliseerde eenheidsstaat dient volgens Toonen in de ogen van Thorbecke: ‘Gericht te zijn op het bevorderen van de zelfstandige kracht van de ‘delen’ [van de staat] en daarmee van het geheel. Onder het bevorderen van de zelfstandige kracht verstaat Thorbecke ‘het mogelijk maken van verdere ontwikkeling’ (Toonen 1987). In onze gedecentraliseerde eenheidsstaat staat daarmee de ontwikkeling van de staat als geheel centraal en daarin geniet iedere territoriale overheid, dus zowel rijk, provincie als gemeente, beleidsvrijheden. Een scherpe afbakening van taken

of het aanbrengen van een hiërarchie tussen overheden is niet het uitgangspunt. Uiteraard gelden er vanzelfsprekende grenzen en kan een gemeente bijvoorbeeld niet zijn eigen munt slaan. Er is dan ook sprake van ‘vrijheid in gebondenheid’, wat in ieder geval inhoudt dat provincie of rijk toezicht houdt op het beleid dat gemeenten voeren.

“... Overheidslagen moeten zich niet met elkaars taken bemoeien: je gaat erover of je gaat er niet over”

In tegenstelling tot het VVD-standpunt dat ‘iedere laag haar eigen taken heeft’, biedt ons staatsbestel ruimte voor beleidsuitvoering over hetzelfde onderwerp door verschillende overheden. Bezien vanuit ons staatsbestel kan een gemeente, net als rijk en provincie, prima zelf actief klimaatbeleid voeren — óók de gemeente gaat erover.

Gemeenten willen aan de slag

Gemeenten hebben niet alleen de ruimte om lokaal klimaatbeleid vorm te geven, gezamenlijk zien zij deze rol ook voor zichzelf weggelegd. Vanuit hun koepelorganisaties – de Vereniging van Nederlandse Gemeenten, het Interprovinciaal Overleg en de Unie van Waterschappen – hebben gemeenten, provincies en waterschappen afspraken gemaakt om samen het klimaatvraagstuk aan te pakken.

De drie decentrale overheden formuleren in hun gezamenlijke klimaatbeleid een aanpak gericht op de ‘energietransitie, klimaatadaptatie en circulaire economie’ (Interprovin-

ciaal Overleg, Unie van Waterschappen & Vereniging van Nederlandse Gemeenten 2017). Onderdeel van dit beleid zijn het vinden van een alternatief voor gas als warmtevoorziening voor woningen en bedrijven, het realiseren van CO₂-arme mobiliteit en het opstellen van regionale grondstofstrategieën om afval te kunnen hergebruiken. Om het beleid uit te kunnen voeren wordt de opgave gekoppeld aan bestaand beleid en financiële middelen: ‘Gemeenten, provincies en waterschappen investeren jaarlijks 28 miljard in wegen, openbaar vervoer, water, natuur en de bouw van huizen, sportaccommodaties en scholen. Vanaf 2018 gaan de decentrale overheden bij de besteding van dit geld investeren in energieneutrale, klimaatbestendige en circulaire oplossingen en toepassingen’ (Unie van Waterschappen 2017). De decentrale overheden zijn daarnaast ondertekenaar van het *Energieakkoord voor duurzame groei* (‘SER Energieakkoord’) en zetten zich in om in 2020 honderd petajoule aan energiebesparing en veertien procent aan hernieuwbare energieopwekking te hebben gerealiseerd (Sociaal-Economische Raad 2013).

Ook de rijksoverheid onderschrijft dat er een taak ligt bij de overige overheidslagen op het onderwerp klimaat. De rijksoverheid zal zich de komende jaren richten op het behalen van de doelen uit het verdrag van de Klimaatconferentie van Parijs, waarin lidstaten zijn overeengekomen dat de temperatuur op aarde tussen het ‘pre-industriële tijdperk’ en 2050 met maximaal twee graden Celsius mag stijgen (Compendium voor de leefomgeving

2016). Voor de realisatie van deze doelen is het rijk medeafhankelijk van de inzet van medeoverheden en in het regeerakkoord van het kabinet-Rutte III wordt dan ook het voornemen benoemd tot het maken van nadere afspraken in de vorm van een bestuursakkoord en klimaatakkoord (VVD, CDA, D66 & ChristenUnie 2017).

Gemeentelijk handelingsperspectief: vijf doelsectoren

Hoe individuele gemeenten invulling kunnen geven aan hun beleidsruimte en ambitie bij het aanpakken van het klimaatvraagstuk, wordt in het rapport *Doeltreffend gemeentelijk klimaatbeleid* benoemd. In dit rapport uit 2007 maken De Buck, Groot, Hoiting en Roth een onderscheid in vijf verschillende doelsectoren waarop gemeenten invloed hebben en beleidsverantwoordelijk voor zijn: gebouwde omgeving, bedrijven, mobiliteit, duurzaam inkopen binnen de gemeentelijke organisatie en duurzame energie.

Onder deze vijf doelsectoren vallen verschillende 'klassieke' gemeentetaken. Zo is de gemeente verantwoordelijk voor de inzameling en scheiding van het huishoudelijk afval. Door afval goed te scheiden, zowel bij de bron als achteraf, komen schaarse grondstoffen beschikbaar voor hergebruik en hoeven deze niet opnieuw te worden gedolven (Ministerie van Infrastructuur en Milieu 2017). Daarnaast zijn gemeenten verantwoordelijk voor het verduurzamen van hun eigen maatschappelijk vastgoed, zoals gemeentehuizen en scholen, en het toezicht op de toepassing

van verplichte energiebesparende maatregelen door bedrijven (Rijksdienst voor Ondernemend Nederland 2017). Ook hebben gemeenten de regie bij de inrichting van de openbare ruimte en het vergunningenproces dat hiertoe dient, zoals het toekennen van omgevingsvergunningen bij het plaatsen een warmtepomp, zonnecellen of een laadpaal voor een elektrische auto.

Naast de uitvoering van deze klassieke taken liggen er bij gemeenten ook grotere bestuurlijke vraagstukken op het onderwerp klimaat. Eén van de belangrijkste vragen is hoe de gemeente in regionaal verband gaat voorzien in haar energiebehoefte. Deze vraag staat centraal bij het opstellen van een zogeheten 'regionale energiestrategie' (Vereniging van Nederlandse Gemeenten 2016), waarin inzichtelijk wordt gemaakt wat voor de regio op wijkniveau de energiebehoefte is, hoe deze kan worden beperkt en hoe deze ingevuld kan worden op de middellange termijn. Daarin staat centraal dat het belang van lokale duurzame energieopwekking uit wind en zon zal toenemen, de beschikbaarheid van aardgas afneemt en de vraag naar elektriciteit stijgt (als alternatief voor gas en door de elektrificatie van personenvervoer). Aan de ruimtelijke kant moeten gebouwen worden verduurzaamd door deze bijvoorbeeld te isoleren en te voorzien van mogelijkheden om warmte terug te winnen.

Een ander bestuurlijk vraagstuk betreft de toekomst van mobiliteit. Met de toename van elektrificatie van het personenvervoer

zal ook de vraag naar laadvoorzieningen stijgen. Het model waarin wordt opgeladen in een woonwijk en iedere auto de beschikking heeft over een laadpaal, is op een gegeven moment niet langer houdbaar gelet op de ruimtelijke impact en verzwarende van het elektriciteitsnet die dit in elke straat zou vragen. Dit vraagt in het begin om een duidelijk plaatsingsplan voor oplaadpunten dat bij een bepaald volume of omslagpunt overgaat in alternatieve oplossingen, zoals strategisch geplaatste 'snellaadstations' nabij elektriciteitsknooppunten. Gemeenten hebben een rol in het regisseren van dit proces en het ruimtelijk inpassen van de behoefte. Dat de elektrificatie van het personenvervoer pas de komende jaren goed op gang komt (Van Kerkhof & Veger 2018) biedt gemeenten ruimte om dit beleid voor te bereiden, maar leidt tegelijkertijd tot een dilemma: het klimaatverdrag van Parijs betekent dat de CO₂-uitstoot uit de mobiliteitssector nu al fors moet worden teruggebracht (Van Empel 2017). Zonder elektrische voertuigen vraagt dit alternatief beleid zoals het instellen van milieuzones.

Een liberale lijn

Ons staatsbestel, beleidsafspraken en het gemeentelijk beleidsdomein: niets hoeft een gedegen en ambitieus lokaal klimaatbeleid in de weg te staan. Daarbij is het niet meer dan wenselijk om te komen met een passend liberaal antwoord op de actuele vraagstukken die voorliggen. Dit past binnen het liberale gedachtengoed, dat niet vastomlijnd is maar flexibiliteit biedt en waarin ervan

wordt uitgegaan dat de staat (rijk, provincies, gemeenten) zich aanpast naar 'de ontwikkelingsfase van de samenleving, op straffe van conflict tussen samenleving en staat' (Van Doorn 1978: 178). Ook Thorbecke gaf al aan dat zijn politiek 'geen ideaal trachtte te benaderen maar slechts vorm gaf aan wat in de maatschappij groeide en naar de toekomst verwees' (ibid.). Het bieden van een passend liberaal antwoord is bovendien wenselijk omdat wanneer dit niet wordt geboden, dit niet betekent dat het vraagstuk daarmee verdwijnt of dat dit andere partijen ervan weerhoudt met een eigensoortige oplossing te komen.

“... Alle randvoorwaarden en ingrediënten zijn voorhanden om als lokale overheid invulling te geven aan lokaal liberaal klimaatbeleid ...”

Het liberalisme heeft duidelijke uitgangspunten waarop lokaal duurzaamheidsbeleid kan worden gestoeld. In de eerste plaats gaat het liberalisme uit van een beperkte rol voor de overheid, het bestaan van een rechtsstaat, het vermijden van 'willekeurige macht' en het belang van individuele vrijheid, het beschermen van privaat eigendom en eigen verantwoordelijkheid (Ryan 2012). Daarbij wordt een beperkte overheidsrol verbonden aan principes van marktwerking en het weg nemen van marktbelemmeringen (Schmidt & Thatcher 2013). Individuele vrijheid betekent in onze moderne samenleving dat we ervan uitgaan dat individuen progressief van aard zijn en de mogelijkheid geboden moet

worden zich zelfstandig te kunnen ontplooiën (Ryan 2012). Deze uitgangspunten kunnen worden vertaald naar vier lokale beleidslijnen.

Één: kies ervoor om de rekening van het duurzaamheidsbeleid zo min mogelijk te collectiviseren en leg deze niet neer bij de inwoner als burger, maar de inwoner als consument. Vanuit de consumentrol kunnen inwoners zelf bepalen hoeveel er wordt geconsumeerd (eigen verantwoordelijkheid) en daarmee sturen op de prijs (marktwerking). Zo kan het afvalbeleid worden bekostigd door inwoners als consument te laten betalen op basis van de hoeveelheid afval die zij aanbieden of de mate waarin dit gescheiden wordt aangeboden.

Twee: maak ruimte voor nieuwe, opkomende bedrijven die inspelen op de energietransitie (marktwerking). Verken bijvoorbeeld welke oplossingen lokale energieleveranciers kunnen bieden in het verduurzamen van het eigen maatschappelijk vastgoed of welke oplossingen de markt biedt om emissievrije stadsdistributie te verzorgen.

Drie: bied inwoners de mogelijkheid om zelf invulling te geven aan de eigen duurzaamheidsambitie (eigen verantwoordelijkheid, zelfontplooiing). Maak bijvoorbeeld inzichtelijk welke oplossingen er voor particuliere huiseigenaren beschikbaar zijn om hun woning te verduurzamen of welke energiebesparende maatregelen lokale bedrijven kunnen treffen (marktwerking en wegnemen markt-

belemmeringen). Stroomlijn de vergunningverlening voor enthousiaste autobezitters die als eerste de stap zetten naar een elektrisch voertuig (beperkte rol overheid).

Vier: stel fiscale maatregelen in die het aantrekkelijk maken voor burgers en ondernemers om te investeren in het verduurzamen van hun woning, bedrijfspand of wagenpark (individuele vrijheid, marktwerking). Artikel 229 van de Gemeentewet biedt bijvoorbeeld de mogelijkheid tot het geven van 'korting op of vrijstelling van de leges bij de vergunningsaanvraag van een bouwwerk dat [voldoet] aan bepaalde duurzaamheidscriteria' (Vereniging van Nederlandse Gemeenten 2018). Daarnaast zal de rijksoverheid het wettelijk mogelijk maken voor gemeenten om lagere parkeertarieven te rekenen voor minder vervuilende voertuigen (Rijksoverheid 2018).

Conclusie

Alle randvoorwaarden en ingrediënten zijn voorhanden om als lokale overheid invulling te geven aan lokaal liberaal klimaatbeleid. Goede voorbeelden zijn voorhanden en gemeenten staan niet alleen voor de opgave en kunnen optrekken met provincies, rijk, hun koepelorganisatie, maatschappelijke partners en uiteraard de markt. We kunnen lokaal aan de slag, ambitie tonen en kiezen voor doen.

Drs. P.L. Picauly is beleidsmedewerker bij de Vereniging voor Nederlandse Gemeenten en fractiemedewerker bij de VVD in Rijswijk

Literatuurlijst

- De Buck, A., Groot, M.I., Hoiting, H., Roth, E.M., *Doeltreffend gemeentelijk klimaatbeleid*, Delft, 2007.
- Compendium voor de leefomgeving, *Klimaatverandering: beleid ter vermindering van broeikasgasemissies*, 2016, URL: <http://www.clo.nl/indicatoren/nl0164-klimaatbeleid>, geraadpleegd op 18 november 2017.
- Compendium voor de leefomgeving, *Werking van het broeikas-effect*, 2009, URL: <http://www.clo.nl/indicatoren/nl016305-klimaatverandering-oorzaken-en-effecten>, geraadpleegd op 12 november 2017.
- Van Doorn, J.A.A., *Liberalisme: plaatsbepaling en perspectief*, in: De Beus, J., De Rooy, P. (red.), *Nederlandse democratie, historische en sociologische waarnemingen*, Ruinen, 1978, pp. 162-179, p. 178.
- Van Empel, M., *MIRT leergang*, 2017, URL: https://www.leerplatformmirt.nl/kennis+kunde+en+inspiratie+2/duurzaamheid+nieuw/downloads_getfilem.aspx?id=34693, geraadpleegd op 30 maart 2018.
- Interprovinciaal Overleg, Unie van Waterschappen & Vereniging van Nederlandse Gemeenten, *Naar een duurzaam Nederland. Energieneutraal, klimaatbestendig en circulair*, Den Haag, 2017.
- Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut, *Klimaatkennis paraat in 10 vragen*, URL: <https://www.knmi.nl/kennis-en-datacentrum/achtergrond/klimaatkennis-paraat-in-10-vragen>, 12 november 2017.
- Van Kerkhof, M., Veger, J., *Samenhang energietransitie in de gebouwde omgeving met elektrisch vervoer*, Den Haag, 2018.
- Korsten, A.F.A., *Wicked problems in het kort*, 2017, URL: <http://www.arnokorsten.nl/PDF/Beleid/Wicked%20problems%20in%20het%20kort.pdf>, geraadpleegd op 16 november 2017.
- Ministerie van Economische Zaken en Klimaat, *Klimaatverandering*. URL: <https://www.rijks-overheid.nl/onderwerpen/klimaatverandering>, geraadpleegd op 30 maart 2018.
- Ministerie van Infrastructuur en Milieu en Ministerie van Economische Zaken, *Deltaprogramma 2018. Doorwerken aan een duurzame en veilige delta*, 2017, URL: <https://ruimtelijkeadaptatie.nl/deltaplan-ra>, geraadpleegd op 29 oktober 2017.
- Ministerie van Infrastructuur en Milieu, *Grondstoffenakkoord. Intentieovereenkomst om te komen tot transitieagenda's voor de circulaire economie*, Den Haag, 2017.
- Olivier, J.G.J., Janssens-Maenhout, G., Muntean, M., Peters, A.H.W., *Trends in global CO₂ emissions. 2016 report*, Den Haag, 2016.
- Planbureau voor de leefomgeving, *Uitstoot broeikasgassen in 2016 wereldwijd opnieuw gestegen*, 2017, URL: <http://www.pbl.nl/nieuws/nieuwsberichten/2017/uitstoot-broeikasgassen-in-2016-wereldwijd-opnieuw-gestegen>, geraadpleegd op 29 maart 2018.
- Rijksdienst voor Ondernemend Nederland, *Activiteitenbesluit gebouwen*, URL: <https://www.rvo.nl/onderwerpen/duur>

zaam-ondernemen/gebouwen/wetten-en-re-gels-gebouwen/bestaande-bouw/activiteitenbe-sluit, geraadpleegd op 18 november 2017.

- Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu, *Klimaat en luchtverontreiniging*, 2014, URL: http://www.rivm.nl/Onderwerpen/K/Klimaat-verandering/Klimaat_en_luchtverontreiniging, geraadpleegd op 12 november 2017.

- Rijksoverheid, *Maatregelen om luchtkwaliteit snel te verbeteren*, URL: <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2018/03/26/maatregelen-om-luchtkwaliteit-snel-te-verbeteren>, geraadpleegd op 30 maart 2018.

- Ryan, A., *The making of modern liberalism*, Princeton, 2012.

- Schmidt, A., Thatcher, M., *Resilient liberalism in Europe's political economy*, Cambridge, 2013.

- Sociaal-Economische Raad, *Energieakkoord voor duurzame groei*, Den Haag, 2013.

- Toonen, T.A.J., *Denken over binnenlands bestuur. Theorieën van de gedecentraliseerde eenheidsstaat bestuurskundig beschouwd*, Den Haag, 1987.

- Unie van Waterschappen, *Decentrale overheden presenteren duurzame investeringsagenda*, 2017, URL: <https://www.uvw.nl/provincies-gemeenten-en-waterschappen-presenteren-gezamenlijke-duurzame-investeringsagenda>, geraadpleegd op 18 november 2017.

- Vereniging van Nederlandse Gemeenten, *Duurzame alternatieven in lokale heffingen*, URL:

<https://vng.nl/onderwerpenindex/belastingen/heffing/nieuws/inventarisatie-duurzame-lokale-heffingen>, geraadpleegd op 30 maart 2018.

- Vereniging van Nederlandse Gemeenten, *Regionale energiestrategieën*, 2016, URL: <https://vng.nl/onderwerpenindex/milieu-en-mobiliteit/energie-en-klimaat/regionale-energiestrategieen>, geraadpleegd op 18 november 2017.

- VVD, *Iedere laag heeft haar eigen taken*. Overheid, URL: <https://www.vvd.nl/standpunten/overheid>, geraadpleegd op 12 november 2017.

- VVD, CDA, D66 & ChristenUnie, *Vertrouwen in de toekomst. Regeerakkoord 2017-2021*. Den Haag, 2017.

Een liberale aanpak is duurzaam

door Derk-Jan Haverkamp

In dit artikel wil ik benadrukken dat een liberale overheidsaanpak belangrijk is voor een duurzame toekomst. De uitgangspunten van het liberalisme geven essentiële vrijheid aan de markt om tot duurzame verandering te komen. Tegelijkertijd biedt het de juiste criteria voor overheidsinmenging. Daarop zal ik in dit artikel kort ingaan. Ik sluit af met aanbevelingen voor overheidsbeleid.

Waarom is de liberale aandacht achtergebleven?

Duurzaam of 'groen' ondernemen betekent dat negatieve invloeden op mens, natuur en natuurlijke hulpbronnen zo veel mogelijk worden vermeden. Deze verwijzing borduurt voort op het Brundtland rapport uit 1987 waarin namens de World Commission on Environment and Development (WCED)

van de Verenigde Naties duurzaamheid eigenlijk voor het eerst als begrip onder de aandacht werd gebracht. De definitie in het rapport refereert naar het tegemoetkomen aan de behoeftes van de huidige generatie zonder daarbij de behoeftes van toekomstige generaties in gevaar te brengen.

In de jaren negentig en begin deze eeuw werd duurzaam of milieuvriendelijk door veel liberalen letterlijk gezien als iets 'vriendelijks' – als liefdadigheid van bedrijven gedreven door moralisme. Hoewel verschillende bedrijfskundige studies ook toen wel degelijk op de economische business case van duurzaam ondernemen wezen (zie bijvoorbeeld Porter & Van der Linde 1995; Elkington 1998), werd het bij het grotere liberale publiek vooral als een modeverschijnsel afgeschilderd. Een belangrijke reden voor het achterblijven van liberale

belangstelling voor duurzaamheid is wellicht de doorgaans negatieve insteek van de voorstanders (en liberalen zijn nu eenmaal geen doemdenkers). Ook in de literatuur werd toentertijd nogal eens voor een negatieve benadering gekozen (Van Tulder & Van der Zwart 2003): wat zijn de risico's van niet duurzaam gedrag door bijvoorbeeld mogelijke imagoschade? Destijds heb ik in een geschrift voor de TeldersStichting nog een pleidooi gehouden voor het feit dat duurzame ontwikkeling überhaupt een levensvatbare bedrijfsstrategie is (Haverkamp 2009). Duurzaam ondernemen wordt ondertussen door de meeste bedrijven als noodzakelijk en bijna logisch voor lange termijn succes gezien. Uit een grootschalig Amerikaans onderzoek blijkt, dat veel bedrijven inschatten hieruit een concurrentievoordeel te kunnen halen (McKinsey 2017). Dit wordt enerzijds bereikt door kostenbesparing vanwege minder afval, energieverbruik en benodigde (schaarse) grondstoffen. Anderzijds wordt het behaald uit de verkoop van 'groene' of duurzame producten.

Noodzaak voor een liberale aanpak?

Er zijn ondanks de positieve trend ook bedrijven die niets of weinig aan duurzaamheid doen. Het Duitse Volkswagen concern is een bekend voorbeeld. Het is daarbij keihard door de feiten (en schandalen) ingehaald. Nu de dieselmotoren in een slecht daglicht staan, is het des te belangrijker om de achterstand in de elektrische aandrijving in te halen. Een ander voorbeeld is het Duitse energieconcern E.ON waar de directie blijkbaar lang

heeft gedacht dat duurzaamheid aan hen voorbij zou gaan. De beslissing van de Duitse regering om uit kolencentrales te stappen kwam wellicht abrupt, maar het bedrijf heeft in de afgelopen decennia ook wel erg hardnekkig duurzame investeringen (wind, zon) genegeerd. Is het erg dat deze bedrijven achterblijven? Wanneer is overheidsingrijpen noodzakelijk en hoe?

Vanuit liberaal oogpunt heeft de overheid een ander belang bij 'normaal' of conventioneel versus duurzaam ondernemen. Beide dragen bij aan een bepaald welvaartsniveau. De overheid heeft de belangrijke taak hier de randvoorwaarden voor te scheppen en te monitoren of de randvoorwaarden voor een goed welvaartsniveau nu en in de toekomst aanwezig (zullen) zijn. Duurzaam ondernemen verwijst meer dan conventioneel ondernemen naar deze toekomst. Het legt namelijk minder en op een verantwoordelijkere manier beslag op onze natuurlijke hulp-middelen en grondstoffen die essentieel voor de toekomstige welvaart zijn. Dat betekent dat er een bepaald liberaal belang zit in het stimuleren, met liberale randvoorwaarden, van duurzaam ondernemen.

Tegelijkertijd zou je kunnen beargumenteren dat bepaalde niet duurzame praktijken moeten worden gestopt. Duitsland heeft dat radicaal gedaan met de sluiting van kerncentrales. Nu gaan er in ons buurland stemmen op om versneld kolencentrales uit te faseren. Liberalen kijken echter vooruit: alternatieven stimuleren brengt nieuwe markten in

beweging. Alternatieven afschaffen brengt bestaande markten tot stilstand. Dat mondt vervolgens vaak uit in gebrek aan eigenaarschap, te herkennen aan de recente ontwikkelingen in de afgelopen jaren in Duitsland. Grote bedrijven als E.ON waren er als de kippen bij om voor een gedeelde verantwoordelijkheid met de overheid voor de ontmanteling van de kerncentrales te pleiten. En ze hebben met succes de Duitse regering en dus de belastingbetaler voor hun karretje gespannen.

Er moeten hele pertinente en zwaarwegende redenen zijn om een dergelijk drastisch overheidsingrijpen waarbij een markt wordt gestopt, te rechtvaardigen. In één klap wordt namelijk de marktwerking en daarmee (economische) keuzevrijheid van bedrijven en consumenten weggenomen. Wat volgt is een desolate toestand waarbij men op de overheid terugvalt. En ik schrijf expres 'men' om aan te geven, dat in zo'n situatie problemen snel diverse probleemeigenaren krijgen waarbij de overheid aan het kortste eind trekt. Want uiteindelijk moet er wel een maatschappelijk acceptabele oplossing komen en onzekerheden daarover zo snel mogelijk worden weggenomen om maatschappelijke onrust te voorkomen. Het is dan vaak de overheid die uiteindelijk voor de kosten opdraait.

Hoe sturend is de markt?

In de jaren negentig van de vorige eeuw was duurzaam ondernemen nog voor bedrijven die pionierden. Het betekende toentertijd

vooral rekening houden met milieubelasting: het vermijden van onnodige negatieve consequenties voor het milieu. De bedrijven die duurzame producten ontwikkelden profiteerden van zogenaamd laag hangend fruit: ze namen het risico zich op nieuwe markten te begeven, maar konden zich qua duurzaamheid ook al snel profileren met vage en niet altijd even betrouwbare labeling. Duurzaamheid is echter steeds meer van maatschappelijk belang geworden. Hierdoor moeten ondernemers en bedrijven steeds meer rekening houden met consumenten en maatschappelijke belangengroepen die navraag doen: is het product echt zo duurzaam als wordt gezegd? En welke zaken worden misschien overdreven of zelfs verzwegen? Je zou kunnen beweren dat het voor bedrijven steeds moeilijker wordt om zich achter vage verhalen en onwaarheden te verschuilen. Naast de overheid neemt de invloed van andere publieke, maar ook private stakeholders (vooral in de toeleveringsketen: toeleveranciers en afnemers van bedrijven) toe. Voor liberalen is het verder belangrijk notie te nemen van het feit dat de aankoop van duurzame producten door consumenten in de afgelopen jaren gestaag toenam. Consumenten hechten steeds meer waarde aan duurzaamheid, maar zijn daarbij niet altijd overtuigd van de eerlijkheid van bedrijven. Uit *Dossier Duurzaam 2017*, een gezamenlijk initiatief van respectievelijk een Nederlands onderzoeks- en marketingbureau waarin verschillende sectoren zijn meegenomen, blijkt dat 71 procent van de consumenten het belangrijk vindt dat bedrijven een positieve

bijdrage leveren aan de maatschappij, milieu en het welzijn van mensen. Het vertrouwen in de duurzaamheidsbeloftes laat echter te wensen over: 21 procent denkt dat de bedrijven dat ook daadwerkelijk doen. En zeventig procent heeft de indruk dat bedrijven niet altijd eerlijk over duurzaamheid communiceren. Een aandeel van 39 procent wantrouwt zelfs claims die hierover door bedrijven worden gemaakt (GfK 2017). Die cijfers pleiten voor het stimuleren van onafhankelijke labels en certificeringen op duurzaamheidsgebied, zodat consumenten eerlijke en geïnformeerde keuzes kunnen maken.

“... Het risico op gebrek aan continuïteit heeft alles te maken met de grilligheid van overheidsbeslissingen in de tijd ...”

Opmerkelijk is dat een immens bedrijf als Volkswagen ondanks alle blootstelling aan de media en belangenorganisaties jarenlang zijn dieselschandaal verborgen wist te houden. Of beter gezegd, medewerkers en managers van Volkswagen dit geheim zo wisten te besturen, dat het tot 2015 heeft geduurd, voordat het door het Amerikaanse milieuministerie EPA (Environmental Protection Agency) op basis van materiaal aangeleverd door de non-profit organisatie International Council on Clean Transportation (ICCT) Volkswagen hierop aansprak. En dat daarna pas door de media dieselgate groot nieuws is geworden. Het is bijna onbegrijpelijk, dat een bedrijf als Volkswagen hiervoor niet al veel eerder de openbare schande op zijn hals heeft gehaald.

Het opereert wereldwijd en heeft meer dan 500.000 medewerkers! Hoe kan dan zo iets geheim blijven? Het is tegelijkertijd ook een teken aan de wand: de conventionele maatschappelijke groeperingen, zoals consumentenorganisatie en milieubewegingen, zijn blijkbaar niet in staat schandalen adequater aan te kaarten en (sneller) maatschappelijke onrust te veroorzaken.

Tenslotte is er nog de interessante trend dat nieuws steeds vaker door bloggers wordt gemaakt – door individuen die op basis van ‘wat dan ook’ een bepaalde legitimering bij ‘het volk’ hebben. Een tweet van Justin Bieber over zijn afkeuring van Volkswagen zou het Duitse concern waarschijnlijk meer schade berokkenen dan een haatcampagne van Greenpeace of een groot artikel in een vooraanstaande krant. Het is een nieuwe manier om de goegemeente te bereiken met overigens (waarschijnlijk) een uitstekend verdienmodel voor de bloggers zelf. En naast hen zijn er groeperingen, zoals #metoo, die in een handomdraai de juiste toon weten te raken en gevoelsmatig de hele wereld weten te bereiken. Zonder hierin te gaan op de redenen van hun succes is de constatering dat bedrijven hieraan steeds vaker en makkelijker bloot kunnen komen te staan een belangrijke. Dit zijn namelijk acties die moeilijk zijn te beheersen en, vooral indien een bedrijf iets te verbergen heeft, grote schade kunnen veroorzaken (aan reputatie, consumentenvertrouwen, marktverlies, et cetera). Je zou kunnen concluderen, dat onbetrouwbaar gedrag en het verdoezelen van praktijken

die het daglicht niet kunnen verdragen, daardoor niet alleen steeds moeilijker wordt, maar ook steeds risicovoller. Overigens speelt hier zeker nog steeds de mate van vertegenwoordiging van de overheid en andere (publieke) stakeholders, alsmede de mate van vrijheid van meningsuiting, een belangrijke rol. Het is ongetwijfeld lastiger om in China of Rusland misstanden grootschalig aan de kaak te stellen in vergelijking met landen als Nederland.

Het risico van (verkeerde) overheidsinmenging

Ik wil graag nog kort ingaan op het varkenscyclus effect van overheidsinmenging en het gebrek aan zekerheid over de continuïteit van overheidsvoorkeuren. Het begrip varkenscyclus komt oorspronkelijk uit de landbouw en refereert aan vraag en aanbod die door tijdseffecten niet op elkaar aansluiten. Indien er veel vraag is naar varkensvlees gaan varkensboeren meer varkens fokken. Tegen de tijd dat deze voor de slacht verkocht kunnen worden, is de marktvraag naar varkensvlees echter alweer gedaald. Het resultaat is een overschot aan varkens en dus een (verdere) prijsdaling. Eenzelfde effect zien we vaak bij subsidies. Goed bedoelde en geplande inmenging van de overheid vindt pas effectief plaats als het nagestreefde doel al niet meer relevant is. Dit heeft veel te maken met het feit dat het voor een bureaucratische organisatie als de overheid bijna ondoenlijk is tijdig op markontwikkelingen in te spelen. Dat uit zich het meest drastisch als met de overheidsinmenging een concrete blauw-

druk wordt nagestreefd, zoals elektrische aandrijving van auto's. De gunstige bijtelling voor hybride aangedreven auto's heeft tot een kortstondige maar hevige groei hiervan bij lease rijders geleid. Nu is deze regeling niet meer van kracht en vallen diezelfde mensen terug op conventionele diesel- en liever nog benzinemotoren vanwege de lagere consumentenprijs. Daarom moet inmenging door de overheid in de markt, indien überhaupt noodzakelijk geacht, zich zo veel mogelijk tot randvoorwaarden beperken. Dat betekent doelvoorschriften, zoals bijvoorbeeld bepaalde emissienormen en niet specifieke aandrijftechnieken of -bronnen van auto's.

Het risico op gebrek aan continuïteit heeft alles te maken met de grilligheid van overheidsbeslissingen in de tijd. Dit is op zich weer inherent aan de opbouw van de overheid. Het feit dat de overheid bij monde van de regering via het parlementaire stelsel verantwoording aflegt aan een Tweede Kamer, waarvoor elke vier jaar verkiezingen worden gehouden, alsmede natuurlijk aan de Eerste Kamer. Dit leidt in het minst (on)gunstige geval tot een vierjaarlijkse bijstelling van de prioriteiten van beleid en overheidsbemoeienis. Ofwel, je kunt als ondernemer er niet zondermeer van uitgaan dat subsidies en regels die vandaag gelden op de middellange termijn nog steeds van kracht zijn. Dat is zeker voor lange termijn duurzame investeringen, waarvoor publieke ondersteuning wenselijk is, een probleem. Hiervoor is lange termijn zekerheid over wet- en regelgeving nodig – anders worden de onzekerheden te

lastig voor investeerders om rekening mee te houden. Zeker als de technologie nog in de kinderschoenen staat en niet rendeert tegenover bestaande conventionele technieken. Dat speelde bijvoorbeeld sterk bij private investeringen in de Duitse windenergie enkele jaren geleden. Het is daarom des te beter dat in Nederland, nu de technologie zich verder heeft ontwikkeld, de eerste windenergieparken op zee zonder subsidie gaan worden aanbesteed: Windparken Hollandse Kust I en II. Doordat de toegepaste technologie nu verder is ontwikkeld, uit de opstartfase, geven bedrijven als Nuon aan geen subsidie meer nodig te hebben (NRC 2017).

Aanbevelingen voor de overheid

Het is de overheid aan te bevelen zo veel mogelijk in te zetten op het stimuleren van nieuwe markten. Dat gebeurt bij voorkeur door bepaalde randvoorwaarden en doelvoorschriften, zoals op emissiegebied, op te stellen. De overheid moet daarbij realistisch over zijn eigen rol en invloedsmogelijkheden blijven. Ze is namelijk één van de vele actoren die een rol (kunnen) spelen bij duurzaam ondernemen. Het is vanuit liberaal oogpunt belangrijk dat de overheid vanuit de optiek handelt, dat het huidige beslag op de natuurlijk hulpbronnen en -stoffen wordt verminderd door kennisontwikkelingen over alternatieven te stimuleren. Dat kan door kennissubsidies beschikbaar te stellen en geld voor kleinschalige haalbaarheidsstudies. Daarnaast zou ze onafhankelijke labels en certificeringen op duurzaamheidsgebied

moeten toejuichen, zodat consumenten geïnformeerde keuzes kunnen maken.

Tegelijkertijd kan de overheid wel degelijk en bewust barrières vormen. Dat moet soms vanuit volksgezondheidsredenen of de nationale veiligheid ook. Er is niets mis met de door voormalig minister van Economische Zaken, Henk Kamp, gezette doelstelling, om Nederland in 2050 gasonafhankelijk te maken. Maar blijf weg van interventies, zoals in het recente verleden werd gedaan met de lage, of zelfs niet-bestaande, bijtelling voor elektrisch aangedreven (hybride) auto's. Dit heeft een hype opgeleverd, geen duurzame verandering. Een duidelijke norm op de uitstoot en het eventueel verbieden van auto's die boven een normuitstoot zitten, heeft de liberale voorkeur. Wat dat betreft zijn zelfs de recente restricties op dieselauto's in binnensteden te begrijpen.¹ Daarmee zet je de spelregels, creëer je een eerlijk speelveld en laat je het aan de markt om met oplossingen te komen. Een oeroude liberale insteek, die ook voor een duurzame toekomst niet aan kracht heeft ingeboet.

Dr. ir. D.J. Haverkamp is gepromoveerd bedrijfskundige en heeft diverse management- en adviesposities op het gebied van veiligheid en duurzaamheid vervuld.

Literatuurlijst

- Elkington, J., *Cannibals with forks: the triple bottom line of 21st century business*, Gabriola Island, 1998.

- GfK, *Dossier Duurzaam 2017*, URL: <http://www.dossierduurzaam.nl/>, geraadpleegd op 31 december 2017.

- Haverkamp, D.J., *Liberalisme als 'groen' idealisme. De noodzaak van een liberaal milieubeleid voor de ontwikkeling van milieuvriendelijke producten*, Den Haag, 2009.

- McKinsey, *How companies manage sustainability*, URL: <https://www.mckinsey.com/business-functions/sustainability-and-resource-productivity/our-insights/how-companies-manage-sustainability-mckinsey-global-survey-results>, geraadpleegd op 27 december 2017.

- 'Nuon: windpark in zee zonder subsidie', NRC, 16 december 2017.

- Porter, M.E., Van der Linde, C., 'Green and competitive', *Harvard Business Review*, 1995, 73, pp. 120-134.

- Van Tulder, R., Van der Zwart, A., *Reputaties op het spel. Maatschappelijk verantwoord ondernemen in een onderhandelingsamenleving*, Utrecht, 2003.

- World Commission on Environment and Development, *Our Common Future*, Oxford, 1987.

1. Probleem bij deze restricties is het gebrek aan geharmoniseerd beleid tussen steden en landen. Hierdoor ontstaat onduidelijkheid en juist geen eerlijk speelveld voor bedrijven, maar ook consumenten.

